

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

МУНДАРИЖА

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

1. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ИСЛОМ МОЛИЯ ҲУҚУҚИ: ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУН

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ.
ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

2. ЭРКАБАЕВА Шахноза Икромжоновна

РАЗНООБРАЗИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ И ПРАВОВЫХ ФОРМ - АНАЛОГИ
ОГРАНИЧЕННОГО ПАРТНЕРСТВА (LIMITED PARTNERSHIP) 15

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

3. ТОШОВ Мухаммад Ражабович

КОРХОНА ТУГАТИЛГАНЛИГИ АСОСИГА КЎРА МЕҲНАТ ШАРТНОМАСИНИ БЕКОР
ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ 24

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

4. ТУРГУНБОЕВ Элбекжон Одилжонович

ЖАЗОДАН ОЗОД ҚИЛИШНИ БЕЛГИЛОВЧИ ЖИНОЯТ ҚОНУНИ
НОРМАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ 32

5. ХАЙДАРОВ Мирислом Мирджаббарович

ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ОЗОДЛИКНИ ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИ
ВУЖУДГА КЕЛИШИНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛИ 39

6. АБДУҚОДИРОВ Фарходжон Фахритдин ўғли

ЖИНОЯТ МОТИВИ ВА МАҚСАДИНИНГ ТАЛОНЧИЛИКНИ КВАЛИФИКАЦИЯ
ҚИЛИШДАГИ АҲАМИЯТИ 47

7. ДЖУРАЕВА Анора Заппаровна

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ 54

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ
ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

8. НОРОВА Насиба Аазматовна

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ СТАТУС ПЕДАГОГА И ПСИХОЛОГА КАК
УЧАСТНИКОВ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ ИНТЕРЕСЫ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ 61

9. САМАТОВ Тўлқин Азизович

НОДАВЛАТ СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ ҚОНУН ҲИМОЯСИДА ОЛДИНГИ САФДА 69

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

10. ХАСАНОВ Шавкатбек Хайбатуллаевич	75
ЭКСПЕРТИЗА ЙЎЛИ БИЛАН ОЛИНГАН ДАЛИЛЛАРНИНГ ИШОНЧЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.....	75

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

11. ЮНУСОВ Ҳайдарали САРАХСИЙНИНГ ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ ҚАРАШЛАРИ ЁХУД ЎЗБЕКИСТОН – ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВАТАНИ	83
12. ҒАФУРОВ Асқар Бойисович ИНСОН ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚУҚИЙ КАФОЛАТЛАРИ	95
13. АЗХОДЖАЕВА Роза Алтыновна СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВА НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И ИХ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	101
14. ARSLONOVA Robiya ACHIEVEMENTS AND PRIORITY AREAS OF HUMAN RIGHTS EDUCATION IN UZBEKISTAN	109
15. ПУЛАТОВА Нодирахон Собиржоновна ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ЭЛЕКТРОН ОДИЛ СУДЛОВ ВА СУД ҲУЖЖАТЛАРИ	117

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ

16. ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли ЖИСМОНИЙ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ МУРОЖААТЛАРИ БИЛАН ИШЛОВЧИ ХОДИМЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....	127
--	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

КОНСТИТУЦИЈАВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич

Тошкент давлат юридик университети Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари
кафедраси доценти, юридик фанлар номзоди,
E-mail: rabdumukhtor@gmail.com

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ИСЛОМ МОЛИЯ ҲУҚУҚИ: ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУН

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): РАХМАНОВ А.Р.
Марказий Осиёда ислом молия ҳуқуқи: тарихи ва бугунги кун // Юрист ахборотномаси –
Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2021) Б. 8-14.

 5 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2021-5-1>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ислом молияси шариат меъёрларига асосланган ҳолда аниқ тартибга солинган бўлиб, аста-секин ривожланиш даврида тўлдирилиб борилганлиги, ҳозирги ислом мамлакатларида амал қилиб келиниши билан Марказий Осиё мамлакатларида урф-одат сифатида сақланиб қолганлиги ҳақида сўз юритилади. Шу билан бирга, ислом молия ҳуқуқи ва Марказий Осиё мамлакатлари фуқаролик ҳуқуқи меъёрлари таққосланиб хулосалар билдирилган.

Калит сўзлар: Қуръон, сунна, халифа, ақд, таклиф, қабул, ижара, мулк, фарар, салам, истисна, шариат, урф-одат.

РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич

Доцент кафедры Международного права и прав человека
Ташкентского государственного юридического университета,
кандидат юридических наук
E-mail: rabdumukhtor@gmail.com

ИСЛАМСКОЕ ФИНАНСОВОЕ ПРАВО В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИЯ И НАСТОЯЩЕЕ

АННОТАЦИЯ

В статье отмечается, что исламские финансы четко регулируются на основе законов шариата, которые постепенно трансформировались в период развития и сохранились как традиции в странах Центральной Азии, как это практикуется в современных исламских странах. При этом проводится сравнение норм исламского финансового права и гражданского права стран Центральной Азии.

Ключевые слова: коран, сунна, халиф, акд, предложение, принятие, аренда, собственность, решение, салам, исключение, шариат, традиция.

RAKHMANOV Abdumukhtor

Associate Professor of the Department of International Law and Human Rights of
Tashkent State University of Law, Candidate of Legal Sciences
E-mail: rabdumukhtor@gmail.com

ISLAMIC FINANCIAL LAW IN CENTRAL ASIA: HISTORY AND TODAY

ANNOTATION

The article notes that Islamic finance is clearly regulated on the basis of Islamic law, which was gradually replenished during the period of development and was preserved as a tradition in the countries of Central Asia, as is practiced in modern Islamic countries. At the same time, a comparison is made between the norms of Islamic financial law and civil law of the countries of Central Asia.

Keywords: quran, sunnah, caliph, akd, offer, acceptance, rent, ownership, decision, salam, exception, sharia, tradition.

Марказий Осиё давлатларининг XXI асрда намоён бўлган интеграция жараёнларидаги ўз иштирокларини фаоллаштиришга интилиши кўп жиҳатдан етакчи ҳамкорлар, шу жумладан ислом мамлакатлари билан муносабатларини жаҳонда содир бўлаётган ўзгаришлар билан мувофиқ ҳолатга келтириш зарурияти билан изоҳланади.

Марказий Осиё мамлакатлари Собиқ Иттифоқ тугатилиб ўз мустақиллигини қўлга киритганларидан кейин, ушбу республикалар кенг кўламли ислохотлар ва демократик янгиланишлар йўлида эришган ютуқлари, шу билан бир қаторда кўпгина муҳим ҳодисалар ислом давлатлари, уларнинг хусусий корхоналари ва бирлашмаларининг ушбу республикаларга бўлган қизиқишини янада кучайтирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида Марказий Осиё Уйғониш даврининг кўплаб ёрқин намояндаларининг ислом ва жаҳон цивилизациясига қўшган бебаҳо ҳиссасини алоҳида қайд этиб ўтган эди. Ана шундай буюк алломалардан бири сифатида Имом Бухорийнинг исми ва унинг бебаҳо асари “Саҳиҳи Бухорий” номи биринчи марта БМТ минбаридан янграган эди [1].

Бу тарихий воқеалар Ўзбекистонда ислом дини соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар жаҳонда тан олинаётганидан, юртимизнинг айнан ушбу масалаларда бой тарих ва тажрибага эга эканидан далолат беради. Президент Ш.М.Мирзиёев таъбири билан айтганда, “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим” [2].

Бугунги кунда ислом ҳуқуқи шарқ мамлакатларининг ҳуқуқий ривожланиши, сиёсати ва мафқурасида муҳим аҳамият касб этиши давом этмоқда. Бу глобаллашув жараёнлари ривожланаётган XXI аср шароитида жаҳонда юз бераётган ўзгаришлар мустақил Ўзбекистон Республикасининг ислом дунёсидаги ўрни ва аҳамияти бутунлай ўзгаришига олиб келади [3].

Юқоридаги фикрларнинг барчаси ислом ҳуқуқининг ўрганилиши ва бу борада тадқиқотлар олиб бориш нақадар муҳим ва долзарб эканлигини яққол тасдиқлайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Мовароуннаҳрда VIII-XIX асрларда ислом ҳуқуқи асосий институтларининг вужудга келиши ва ривожланишини ретроспектив тадқиқ

қилиш фикҳнинг мулк ҳуқуқи, никоҳ-оила ва мажбурият ҳуқуқи каби институтлари самарали фаолият олиб борганини кўрсатади. VIII-XII асрларда Марказий Осиёда номи ва асарлари минтақа ҳудудидан ташқарида кенг довуқ қозонган ўз даврининг буюк алломалари – Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850), Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Фарғоний (IX аср), имом ал-Бухорий (810-870), Муҳаммад ат-Термизий (824-892), Абу Наср ал-Форобий (873-950), Абу Райҳон Беруний (973-1048), Абу Али ибн Сино (980-1037), Маҳмуд аз-Замаҳшарий (1075-1144) ва бошқалар яшаган. Мазкур даврда Марказий Осиёнинг Марв, Термиз, Урганч, Шош, Марғилон, Кеш, Насаф каби ва бошқа шаҳарлари фан ва маданият ўчоқлари сифатида танилган, Бухоро ва Самарқанд эса бутун жаҳонда ислом фани, ҳуқуқи ва маданиятининг марказлари сифатида тан олинган.

Ислом ҳуқуқи вақт ўтиши билан шаклланиб борди. Ислом тамойилларига таяниб, аста-секин Қуръон ва суннада акс этган ва мустаҳкамланган диний ҳуқуқий тизимга айланиб борди. Муҳаммад (САВ)нинг вафотидан сўнг халифалар айна вақтда ҳам диний, ҳам дунёвий (қонун чиқарувчи, судлов, ижро қилувчи) ҳокимиятга эгалик қилардилар. Илк халифалар даврида араб халифалигида олий ҳокимият соф илоҳий хусусиятини сақлаб қолди. Зеро, халифалар бу даврда фақат диний-маънавий йўлбошчилар бўлиб қолмай, айна пайтда ҳарбий саркардалар ҳам эди. Ўзга ҳудудларни забт этиш ва унча катта бўлмаган ислом жамоасининг қудратли араб салтанатига айланиши муносабати билан Араб халифалиги вужудга келди ва забт этилган ҳудудларда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш ҳамда халифалик ҳудудида бир хил нормаларни ўрнатиш учун ислом ҳуқуқининг асосий манбаси Қуръонга мурожаат қилинди. Қуръон Нисо сураси 135-оятда: “Эй мўминлар, адолат билан турувчи ҳамда ўзларининг ёки ота-она ва қариндош-уруғларнинг зарарига бўлсада, Аллоҳ учун тўғри гувоҳлик берувчи бўлинглар. Бас адолат қилмасдан нафси-ҳавога берилиб кетманглар. Агар тилларингни буриб (нотўғри гувоҳлик берсанглар) ёки (гувоҳлик беришдан) бош тортсанглар, албатта, Аллоҳ қилаётган ишларингиздан хабардор бўладиган зотдир” – дейилган [4].

Қуръон насиҳатлар, тарғиботлар, ривоятлар шаклидаги илоҳий китоб бўлиб, 114 сурадан, 6666 оятдан иборат. Ушбу таълимотнинг ақидалари, диний ибодат қоидалари билан бирга, фикримизча, Қуръонда ҳуқуқий меъёрларга оид нормалар – 500 тани ташкил этади. Сунна Муҳаммад (САВ)нинг ўзи маъқуллаган ҳикматлари ва ҳаракатлари, сўзларидир. Қуръон, сунна ва уларнинг шарҳлари, қисман фатҳ этилган халқларнинг исломга мос келувчи урф-оадтлари асосида ислом ҳуқуқи ривожлантирилди. Ислом ҳуқуқи асосан ҳуқуқий қоидалар мажмуаси бўлиб, мусулмонлар уларга эргашишлари лозим эди. Қуръон оятларида ҳуқуқий меъёрларга оид нормалар ҳақида ислом уламолари ўртасида турли фикрлар мавжуд, яъни бир олим ушбу нормалар 250 та деса, бошқаси 333 та, яна бошқаси 1000 та деган. Бу ҳолат, асосан, фикр билдирган олимнинг даражаси ва дунёқарашига боғлиқдир. Яна бир фикрни таъкидлаш лозим, деб ҳисоблаймиз. Қуръон оятлари сони борасида ҳам фикрлар бир-биридан фарқ қилади, сабаби бир олим граматик жиҳатдан қўшма гапни битта гап, яъни оят деб ҳисобласа, бошқа олим ушбу ҳолатда эга кесимига қараб бўлиб-бўлиб санайди. Лекин таъкидлаш жоизки, Қуръонда ҳатто битта ҳарф ҳам ўзгармаган.

Мусулмон аҳолиси ривожланган феодализм муносабатлар шароитида яшаган давлатлар ва шаҳарларда шариат меъёрлари тўлиқ амал қилган. Араб истилолари даврида (639-750) истилочилар бошқа цивилизацияларнинг ўзларига маъқул кўринган ютуқларини ҳам ўзлаштирганлар. Ислом динини қабул қилган халқлар исломга шариатда тақиқланмаган ўз ғоялари ва услубларини олиб кирганлар. Ислом дини ва ҳуқуқи кириб келган халқларга араблар анча хайрихоҳлик ва бағрикенглик билан муносабатда бўлганлар[5].

Ислом молия ҳуқуқи, умуман исломда муомалат масалаларига тўхтасак бу борадаги фикр ва мулоҳазаларимиз ижобийдир. Албатта, Марказий Осиё давлатларида урф-одат сифатида сақланиб қолган ислом молия тизими бугунги кунда муҳим ва аҳамиятга моликдир. Умуман олганда, ислом молиясининг ривожланишига бир қатор ислом давлатлари аҳолиси орасида мазкур тизимга бўлган юқори талаб ва қулай иқтисодий вазият туртки бўлди.

Шартномалар ислом молияси маҳсулотларининг асоси ҳисобланади. Молиявий

маҳсулотлар мижозларнинг талабларини қондириш мақсадида бир ёки бир неча анъанавий шартномалардан фойдаланиш натижасида пайдо бўлади. Шартномаларнинг асл мақсади – инсонларнинг бир-бирларидаги ҳаққоний эҳтиёжларини амалдаги қонун доирасида қондирилишини енгиллатишдир. Араб тилида шартнома “ақд” сўзи билан ифодаланиб, ўзбек тилига “боғлаш”, деб таржима қилиш мумкин. Содда қилиб айтадиган бўлсак, шартнома таклиф қилувчи билан таклиф олувчини ўзаро боғлайди. Қуръонда шартномаларнинг кўплаб турлари ҳақида айтиб ўтилган, жумладан молиявий хусусиятга эга ўнлаб турдаги савдо-тижорат шартномаларига оид 40 га яқин оят мавжуд[6]. Мана шу Қуръон оятлари ичида Моида сурасининг 1-ояти алоҳида аҳамият касб этиб, унда иймон келтирганларга “шартнома бўйича мажбуриятларни бажариш” буюрилади. “Эй, иймон келтирганлар! Аҳдномаларга вафо қилинг! Сизга, кейин тиловат қилинадиганларидан бошқа, чорва ҳайвонлари ҳалол қилинди, эҳромдалиқ вақтингизда овни ҳалол санамаган ҳолингизда. Албатта, Аллоҳ нимани ирода этса, шуни ҳукм қиладур”[7]. Ушбу оят, аҳдга вафо қилиш ва зиммага олинган мажбуриятларни тўлиқ адо этиш мавзусидаги бошқа оятлар билан ҳам ифодаланган. Бажариш учун яроқли ва қонуний бўлган шартнома талаблари борасида айтиш лозимки, ислом тижорат қонунчилигига асосан бажариш учун яроқли ва қонуний бўлган шартномани тузиш учун маълум шартларга риоя қилиниши лозим. Ислом тижорат қонунчилигида яроқли қонуний шартноманинг олтита таркибий қисми мавжуд. Уларнинг ҳар бири ўз моҳиятига кўра ҳал қилувчи таъсирга эга бўлиб, қисмлардан бирига риоя қилмаслик шартноманинг бекор бўлишига ёки заифлашишига, яъни унинг баҳсли бўлишига олиб келади. Қуйида шартноманинг мазкур олти қисми ҳақида тушунча берилади: таклиф, таклифни қабул қилиш, таклиф қилувчи, таклифни қабул қилувчи, шартнома мавзуси, тўлов[8].

Бундан ташқари, шартноманинг мақсад ва вазифалари шариат тамойилларига тўғри келиши керак. Таклиф – томонлардан бирининг иккинчи томонга қаратилган баёноти бўлиб, унда биринчи томон иккинчи томонни ўз таклифни қабул қилишга чорлайди. Таклифни шартномада иштирок этаётган ҳар қайси томон, хоҳ эҳтимолий харидор, хоҳ сотувчи илгари суриши мумкин. Таклифни илгари сурган томон таклиф қилувчи, таклиф юборилган томон эса таклифни қабул қилувчи, деб аталади. Таклиф аниқ ва узил-кесил ҳолда қабул қилувчига етказилган бўлиши керак. Таклифни қабул қилиш – қабул қилувчи таклифнинг унда қилинган шартлар асосида қабул қилиниши тасдиқловчи баёнотидир. Таклифни қабул қилиш жараёнида унинг айрим ёки барча шартлари бўйича ўзгариш киритилиши, таклифни қабул қилувчи томонидан қарши таклиф киритилишини англатади. Агар таклиф қабул қилинса, бу ҳақдаги хабар таклифни илгари сурган томонга аниқ ҳолда етказилиши лозим.

Шуни таъкидлаш лозимки, таклифни илгари суриш ва уни қабул қилиш оғзаки ёки ёзма равишда ёки томонларнинг муайян таклиф киритилганлиги ва уни қабул қилинганлигини англатувчи хатти-ҳаракатлари орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. **Таклиф қабул қилинганда** таклифнинг етказилиши ва унинг қабул қилиниши томонлар бир-бирининг ниятидан хабардор эканлигини англатади. Шартномани томонларга етказиш усуллари томонларнинг бевосита ёки билвосита иштирокида тузилганига қараб турлича бўлиши табиийдир. Таклиф қабул қилингани ҳақидаги хабарни етказишнинг турли шакллари мавжуд бўлса-да, таклиф қабул қилингани қачон узил-кесил маълум бўлиши аниқ эмас. Агар таклиф, масалан, телефон орқали қабул қилинса, таклиф қилувчи унинг таклифи қабул қилинганини эшитган вақт ва жойда таклиф қабул қилинган ҳисобланади[9].

Бошқа ҳуқуқий тизимларидан фарқли ўлароқ, ислом тижорат қонунчилиги таклиф қабул қилиниши бир вақтнинг ўзида, яъни таклиф ҳам, унинг қабул қилиниши ҳам бир жараён давомида ўртада узилишларсиз амалга оширилишини талаб қилади. Бу – вақт узвийлиги талаби бўлиб, техник тилда шартнома жараёни дейилади, бунда жараён узилишларсиз кечиши назарда тутилади. Шу боис шартнома жараёнидаги узилишлар, жумладан овқатланиш учун танаффус ёки ухлаб қолиш шартнома жараёнининг бузилганлигини ва таклифнинг вақт нуқтаи назаридан бекор бўлишини англатади. Мазкур талаб томонларнинг бевосита иштирокида тузиладиган шартномалар доирасида нисбатан осон ҳал бўлади, аммо шартномалар томонларнинг бевосита иштирокисиз

тузилаётган пайтда уларни бажариш бирмунча мушкул вазифадир. Бундай ҳолатларни кўриб чиқишда ислом ҳуқуқшунослари таклифни қабул қилувчи таклифни қабул қилиб олган вақтни инобатга олган ҳолда хулоса чиқаришига тўғри келади. Қабул қилишга келадиган бўлсак, вақт узвийлиги қуйидаги ҳолатларда бекор бўлади ёки тўхтатилади, яъни агар таклифни қабул қилувчи таклифга унда кўрсатилган вақт ичида жавоб бермаса, ёки таклиф қилувчи таклифни бекор қилса ёки таклифни қабул қилувчи таклифни қабул қилишини изҳор этса, дейилган.

Шартнома томонлари ҳақида тўхталадиган бўлсак, шартноманинг доимо икки томони бўлиши шарт: таклифни илгари сурувчи ва таклифни қабул қилувчи. Томонлар жисмоний шахслар, шахслар гуруҳи ёки юридик шахс, масалан компания бўлиши мумкин. Шартнома тузилиши учун томонлар камида иккита бўлиши лозим, акс ҳолда таклиф қабул қилинмайди ва шартнома тузилган ҳисобланмайди. Шу ўринда инглиз қонунчилигидан фарқли ўлароқ ислом қонунчилигида бир томонлама шартномалар, жумладан хайр-эҳсон, ҳадя, васият ва ҳоказолар одатий шартнома сифатида қаралиб, бунда таклифни қабул қилувчи шартноманинг қонуний кучга эга бўлиши учун таклифни қабул қилиши шарт эмаслигини ҳам инобатга олиш даркор. Гарчи таклифни қабул қилувчи томон таклифни илгари сураётган томоннинг таклифидан хабардор бўлмаса ҳам, бу каби шартномалар қонуний кучга эга ва бажарилиш учун яроқли ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, шартнома, таклифни илгари сурувчи, масалан васият қилувчи, кимнингдир номига васият ёзиш истагини билдирган пайтдан бошлаб тузилган ҳисобланади ва бунда таклифни қабул қилиши кўзда тутилган томоннинг таклиф ҳақидаги баёноддан хабардорлиги ёки хабардор эмаслигининг аҳамияти бўлмайди.

Шартнома томонларига тааллуқли бўлган муҳим масалалардан бири, бу уларнинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш салоҳиятига эгаллиги масаласидир. Ислом тижорат қонунчилигида шартнома тузиш учун муайян салоҳиятга эга бўлиш масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Қуръоннинг Нисо сураси 6-оятида ҳам бу талабга билвосита ишора мавжуд: “етимларни улар никоҳ ёшига етгунча синанг ва эс-ҳуши жойида эканига ишонч ҳосил қилсангиз, молларини уларнинг ўзларига топширинг”.

Шартнома мавзуси мулк, хизматлар, пул маблағлари, сармоя, мажбурият, ҳуқуқлар ва қарздан иборат бўлиши мумкин. Масалан, олди-сотди шартномасида харидор сотувчидан сотиб олишни истаган мулк ёки буюм олди-сотди мавзуси ҳисобланиб, у – уй, машина ёки асбоб-ускуна каби нарсалар бўлиши мумкин. Валюта алмаштириш чоғида, мулк – бошқа бир пул бирлигига алмаштирилиши керак бўлган пул бирлиги ҳисобланади. Ижара шартномасида эса шартнома мавзуси бирор мулк ёки муайян шахс томонидан тақдим қилинаётган хизмат бўлиши мумкин.

Ислом молия қонунчилигида мулкнинг шариат тамоийлларига мувофиқ бўлиши бўйича бир неча шартлар мавжуд бўлиб, уларнинг айримлари қуйидагилардир:

а) Мулк шариат тамоийлларига мос келиши керак. Айрим мулк ёки буюмнинг олди-сотдиси шариат тамоийлларига зид. Улар сирасига, жумладан, чўчка гўшти, спиртли ичимликлар ва бошқалар киради. Хизматлар ва фаолият турларига порнография маҳсулотлари ва қимор ўйинлари киради. Шу боис ислом молия муассасалари ўз мижозларига, нафақат спиртли ичимликлар ишлаб чиқариш, балки улар учун махсус шиша идишлар ишлаб чиқарувчи асбоб-ускуналарни сотиб олиш учун ҳам маблағ ажратмайди.

б) исломда тақиқланган ғарарнинг (ноаниқлик, мавҳумлик) ҳар қандай кўриниши пайдо бўлишига йўл қўймаслик учун шартномада кўзда тутилган буюм ёки мулк аниқ-тиниқ бўлиши керак. Ғарар, одатда, томонлар ўртасида низони келтириб чиқаради. Аниқ маълум бўлмаган буюм, жумладан, ҳайвон бачадонидаги ҳомила, ҳаводаги қуш ёки кейинчалик маълум бўладиган мулк шартноманинг мавзуси бўла олмайди. Шартнома тузилаётган пайтда савдо моли мавжуд бўлмайдиган Истисна ва Салам каби шартномалар бундан мустасно. Шундай бўлса-да, Салам ва Истисна шартномаларининг предметини муайян хусусиятлар орқали аниқлашнинг имкони бўлиши лозим. Албатта бу ғарарнинг олдини олиш учун керак. Ислом ҳуқуқида шартнома мавзусининг аниқ бўлиши борасидаги талаб, шартноманинг бекор ёки ихтилофли бўлишини олдини олишга қаратилган.

в) Шартномада бажарилиши назарда тутилган мажбурият ўз вақтида бажара олинадиган бўлиши керак. Шартнома тузишдан мақсад (харидор нуқтаи назаридан) шартнома туфайли келадиган нарсадан олинадиган қулайлик ёки манфаатдан фойдаланишдир. Шу боис, йўқлиги туфайли етказиб берилмайдиган буюм, хусусан, йўқотилган, тақиқ остидаги ёки гаровга қўйилган мулк тўлақонли шартнома мавзуси бўла олмайди (албатта назарий жиҳатдан тақиқ остида бўлган ёки гаровдаги мулкнинг олди-сотдиси таъқиқ қўйган томон ёки гаровни ушлаб турган томоннинг розилиги билан амалга оширилиши мумкин).

г) Мулк табиати тегишли битим шартларига мувофиқ бўлиши керак. Мисол учун, Истисна шартномасининг мавзуси қурилаётган бино ёки ишлаб чиқарилаётган маҳсулот бўлиши мумкин. Аммо, мавжуд мулк ёки маҳсулот Истисна мавзуси бўлмайди, чунки Истисна шартномаси хом-ашёнинг қайта ишлаш жараёнида муайян даражада ўзгариб, тайёр маҳсулотга айланишини назарда тутди. Лизинг - Ижара шартномасига кўра, (ижарага берилган) мулк табиати ундан фойдаланиб бўлингандан сўнг ҳам ўзгаришсиз қолиши лозим. Мисол учун, кимдир транспорт воситаси ёки уйини ижарага бериши мумкин, аммо мева-сабзавот ёки ёқилғи каби нарсаларни эмас, чунки булар истеъмол қилинганидан ёки фойдаланилганидан сўнг ўз асл табиатини сақлаб қолмайдиган нарсалардир[10].

Баён қилинган фикрларни умумлаштириб айтиш мумкинки, ислом молияси шарият меъёрларига асосланган ҳолда аниқ тартибга солинган ва асрлар давомида ривожланган. Ҳозирда ислом ҳуқуқи амалиётда бўлган мамлакатларда амал қилиб келинмоқда ва Марказий Осиё мамлакатларида урф-одат сифатида сақланиб қолган.

Ислом молия ҳуқуқи ва Марказий Осиё мамлакатлари фуқаролик ҳуқуқи меъёрларини таққослаш асосида қуйидаги умумлашма хулосаларга келиш мумкин:

- биринчидан, ислом молия ҳуқуқи ислом давлатларида қатъий равишда амал қилиниб келинмоқда, демак, дунёдаги мавжуд ҳуқуқ тизимлари тармоқларидан бири ҳисобланади ва айнан шу ҳолатнинг ўзи уни цивилист олимлар томонидан, шу жумладан Марказий Осиёлик ҳуқуқшунослар томонидан ўрганилишини тақазо этади;

- иккинчидан, ислом ҳуқуқи, шу жумладан ислом молияси ўн икки асрдан кўпроқ вақт давомида Марказий Осиё ҳудудида амалда қўлланилган, унинг муайян тамойиллари, ғоялари халқларимизнинг маънавий қадриятлари сифатида яшаб келмоқда, аҳолининг аксарият кўпчилигини ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда улар таъсир кучларидан бири ҳисобланади. Ислом молия ҳуқуқи принциплари, асосий институтлари ва нормалари мазмунини чуқур билиш, улардан фойдаланиш орқали аҳоли ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятига мақсадли таъсир кўрсатиш воситаларидан бирига эга бўлиш мумкин.

- учинчидан, дунё мамлакатларида қўлланилаётган англо-саксон, роман-герман, ислом ҳуқуқ тизимларининг молияга оид нормалари фан-техника, иқтисодий тараққиёт, таълим, илм, меҳнат, оила, тадбиркорлик соҳаларида турли мамлакатлар фуқаролари ўртасидаги интенсиф алоқалар, давлатлар ўртасида кўп томонлама битимлар, халқаро конвенциялар таъсири асосида ўзаро яқинлашиш ва бирхиллаштириш жараёнини бошдан кечирмоқда. Ушбу жараённи англаб етиш, унинг йўналишлари ва истиқболларини башорат қилиш қонун ижодкорлиги фаолияти улкан аҳамиятга эга ва унинг самарадорлигини таъминлайди;

- тўртинчидан, Марказий Осиё мамлакатларида фуқаролик қонунларини такомиллаштириб бориш - бу доимий жараён бўлиб, бунда ислом ҳуқуқининг молияга оид нормаларидан, айниқса, халқларимизнинг маънавий қадриятларига яқин бўлган тамойиллари ва ғояларидан иложи борица фойдаланишга интилиш лозим. Ушбу тамойиллар ва ғоялар шартномалар тарафларини ўз мажбуриятларига ҳалол ва виждонан муносабатда бўлиш, ўз вақтида ва тегишли даражада бажариш, зарур ҳолларда бағрикенглик, саховатпешалик, сийлаи-раҳм туйғуларини рағбатлантиришга ёрдам беради;

- бешинчидан, Марказий Осиё давлатларида замонавий миллий цивилистик доктринаси жуда кенг ва бой манбаларга таяниши лозим. Улар орасида тарихий илдизлар ҳам ўзининг муносиб ўрнига эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Ушбу тарихий

илдизлардан бири – ислом молия ҳуқуқи ҳисобланади. Унинг халқларимиз маънавий қадриятларига айланган ғоялари миллий цивилистик доктринаси таркибига кириши лозим.

Ислом жамиятида хусусий тадбиркорлик эркинлиги муҳим иқтисодий эркинлик сифатида амалга оширилади. Хусусий тадбиркорлар янада муваффақият қозониши учун зарур бўлган маънавий-ахлоқий фазилатларнигина эмас, балки урф-одат меъёри сифатида сақланиб қолган ислом ҳуқуқидаги билим ва тафаккур даражасини ҳам юксалтириши ханафий мазҳаби қадриятлари устувор бўлган Марказий Осиё давлатларида ҳам янада изчилроқ амалга оширилиши лозим.

Ислом ҳуқуқининг мулк, мажбурият ва шартномалар билан боғлиқ қоидалари мослашувчан хусусиятга эгадир. Ислом маънавий-маданий қадриятлари ва қоидалари бугунги кунда ўз аҳамиятини тўла сақлабгина қолмасдан, балки ислом цивилизациясининг ривожланишида, давлатни мустаҳкамлашда ва ислом жамияти ҳаётида тобора муҳимроқ рол ўйнамоқда. Шу нуқтаи назардан, замонавий Шарқ мамлакатларида тўпланган ва урф - одат сифатида сақланиб қолган тажриба Марказий Осиё мамлакатларида жумладан мустақил республикамизда ўрганилиши даркор деб ўйлаймиз.

Булардан ташқари, аҳолисининг аксарият қисмини мусулмонлар ташкил қиладиган Марказий Осиё давлатларида амалда урф-одат кўринишидаги ислом ҳуқуқий нормаларининг қўлланилиши ҳам мавжуд. Масалан, икки турмуш қураётган шахс ФХДЁда никоҳдан расмий равишда рўйхатдан ўтиш билан бирга албатта шаръий никоҳ ўқитишлари одатга айланиб қолган.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи: <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017й>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28 декабрь 2020й. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
3. Раҳманов, А. (2020). Ислом ҳуқуқида шартномаларнинг турлари: музораба, мушорака ва муробаха. Юрист ахборотномаси, 1(5), 8-12.
4. Қуръони карим маъноларининг таржимаси. Таржима изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёти, 2001 й.
5. Халидов А. Б. “Аз-Замахшарий” // Ислам: энциклопедический словарь / Отв. ред. С. М. Прозоров. — М. Наука, ГРВЛ, 1991.
6. Dussaud René. E.-F. Gautier. — Mœurs et coutumes des Musulmans. Un vol. in-8°. In: Syria. Tome 12 fascicule 4, 1931.
7. А.Раҳманов, Х.Юнусов, М.Қоратош. Ислом ҳуқуқи дарслик. Т. 2021 й.
8. С.Исхаков. Ислом фуқаролик ҳуқуқи асослари Тошкент ИИВ Академияси. 2005 й.
9. А.Раҳманов. Ислом ҳуқуқида шартнома ва мажбуриятлар. Монография. ТДЮУ. «LESSON PRESS» МЧЖ нашриёти, 2021 й.
10. А.Раҳманов. Сущность договоров и обязательств в исламском праве. Академия МВД. Т. 2005 г.